

بررسی حقوق مالکیت بعنوان کلید توسعه اقتصادی، از منظر نهج البلاغه

روح اله مرادی^۱

چکیده

بدون تردید نهج البلاغه کتابی حیات بخش و ارمغانی الهی برای جامعه بشری است این کتاب جاوید، بخشی از سخنان و گفتارهای امام علی(ع) را در بر می‌گیرد، به حق حاوی معارفی است که آن را در جایگاهی والا پس از قرآن کریم قرار داده است. در مذهب شیعه توجه به گفتار حضرت علی(ع) و تطبیق عملکرد پیروان آن حضرت با خواسته های مولای متقیان از تأکیدات اصلی است. یکی از موارد مهم برای هر کشور موضوع اقتصاد و تقویت بنیه اقتصادی آن کشور است، برای داشتن یک اقتصاد کارآ و مولد نیازمند اصلاح ساختارها و پایه های آن هستیم. یکی از موضوعات قابل تأمل در اقتصاد وجود مالکیت است. بسیاری از محققان میزان پشتیبانی از حقوق مالکیت توسط حاکمیت را یکی از مهمترین عوامل تأثیر گذار در توسعه اقتصادی دانسته اند. هر ساله شاخص بین المللی حقوق مالکیت برای تمامی کشورهای جهان توسط موسسه اتحادیه حقوق مالکیت محاسبه می شود. امتیاز کشورمان جمهوری اسلامی ایران، امتیاز مناسبی نیست. این شاخص ابزار مناسبی برای سیاست گذاران، جوامع تجاری و فعالان مدنی است. در این پژوهش با فهم این موضوع، بحث حقوق مالکیت از منظر نهج البلاغه با روش کتابخانه ای مورد بررسی قرار گرفته است و در ادامه حقوق مالکیت و به ویژه مالکیت فکری از منظر جهانی مورد رصد واقع شده است. نتایج بررسی های کتابخانه ای نشان می دهد، حقوق مالکیت از دیدگاه حضرت علی(ع) موضوعی برجسته بوده و تأکیدات آن حضرت بر عدالت در جامعه اسلامی بوده، که همین عدالت از اجزاء مهم حقوق مالکیت است. در این پژوهش با رصد پژوهش های انجام گرفته چه در داخل کشور و چه بصورت بین المللی موانع پیش روی رسمی کردن حقوق مالکیت مورد تأکید قرار گرفته است، و ضمن اشاره به قوایی که می بایست به دفاع از حقوق مالکیت بپردازند، مزایای حقوق مالکیت تشریح گردیده است، تا با شناخت این فاکتور بسیار مهم و تشریح ابعاد آن و جلب توجه سایر پژوهشگران به این موضوع زمینه برای کار و کارآفرینی و توسعه اقتصادی فراهم آید.

واژه های کلیدی: نهج البلاغه، حقوق مالکیت، توسعه اقتصادی، حاکمیت، عدالت

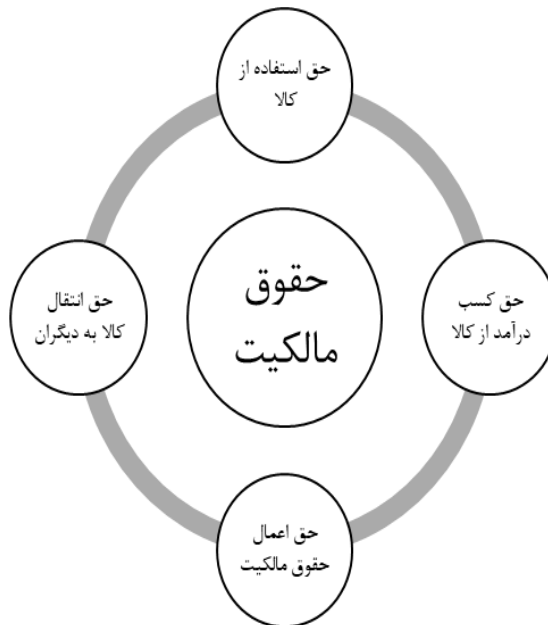
مقدمه

از جمله متون دینی اسلام، مجموعه سخنان و نامه های امیرالمومنین علی(ع) است که توسط سید رضی در سال ۴۰۰ هجری قمری تحت عنوان نهج البلاغه جمع آوری شده است. نهج البلاغه پس از قرآن و احادیث پیامبر در مرتبه سوم قرار دارد و سخن علی(ع) پس از این دو شریف ترین و بلیغ ترین و جامع ترین سخنان است (مطهری ۱۳۷۸: ۱۸) ابن ابی الحدید شارح نامدار نهج البلاغه، آن را بالاتر از کلام مخلوق و پایین تر از کلام خالق می داند (ابن ابی الحدید ۱۳۶۴، ج ۱، ص ۲۷). عزالدین آملی می فرماید: کتاب نهج البلاغه از کلام خدا فروتر و از سخن مخلوق برتر است (بیگدلی، پورعزت، ۱۳۸۸).

از آنجا که خطبه ها، نامه ها و سخنان حضرت علی(ع) از سیره ی ایشان در دگرگونی اوضاع امت اسلامی و تحقق سعادت مطلوب برای آنان جدا نیست لذا نهج البلاغه شکل اسناد سیاسی به خود گرفته که جهت گیری های حکومت اسلامی، روش های اداره کشور و نحوه ی برخورد با دشواری ها را تبیین می کند و در بر گیرنده خط مشی های سیاسی است که باید در حکومت اسلامی از آنها پیروی کرد. نهج البلاغه یکی از منابع جامع شیعه درباره حاکمیت، است. بر اساس تعریف برنامه عمران سازمان ملل حاکمیت خوب عبارت است از مدیریت امور عمومی بر اساس حاکمیت قانون، دستگاه قضایی کارآمد و عادلانه و مشارکت گسترده مردم در فرآیند حکومت داری. به عبارت دیگر هر اندازه قدرت قانون بیشتر و دستگاه قضایی کارآمدتر و عادلانه تر و میزان مشارکت در یک کشور بیشتر باشد، حاکمیت در آن کشور خوبتر است (میدری، ۱۳۸۳: ۲۵۸) در تعریف دیگری از یونسکو در سال ۲۰۰۲ حاکمیت خوب به معنای سازکارها، فرآیندها و نهادهایی است که به واسطه آنها شهروندان، گروه ها و نهادهای مدنی، منافع مدنی خود را دنبال می کنند، حقوق قانونی خود را به اجرا در می آورند و تعهدات خود را برآورده می سازند. از نظر نهج البلاغه هدف از تشکیل حکومت و حاکمیت در اسلام؛ تنها اعمال قدرت نیست، بلکه یکی از اهداف اصلی آن رسیدگی به حقوق محرومان و دفاع از مظلومان می باشد. از جمله موارد مهمی که توسط حاکمان اسلامی می بایست مورد توجه قرار گیرد مالکیت و محافظت از حقوق مالکیت است. اسلام به عنوان یک دین مترقی همواره به مالکیت با دیده احترام نگریسته و آن را مورد حمایت قرار می دهد. در عصر کنونی مقوله مالکیت یکی از مهم ترین و اساسی ترین مشکلات جوامع بشری است. این مبحث در حکومت جمهوری اسلامی ایران از حقوق اسلامی و فقه شیعی و قانون اساسی و قوانین عادی مرتبط با مالکیت تغذیه می نماید.

انواع مالکیت

حقوق مالکیت به حق مالک در استفاده از کالا و دارایی برای مصرف و تولید درآمد اشاره دارد که شامل حق انتقال به شخص دیگر در قالب فروش، حق انعقاد قرارداد با دیگران در شکل های مختلف اعم از اجاره، وثیقه، رهن و حق اعطای اختیار به دیگران برای استفاده از آن مانند ایجاد اشتغال است (حسینی، محمدی، ۱۳۹۱). بطور مختصر حقوق مالکیت شامل حق استفاده از کالا، حق کسب درآمد از کالا، حق انتقال کالا به دیگران، حق اعمال حقوق مالکیت است (شکل-۱)

شکل ۱ حقوق مالکیت

تعریف لفظی مالکیت از ریشه ملک به معنی "دارابودن" و "تصاحب" و همچنین "در تصرف داشتن چیزی" است. تعریف اصطلاحی و حقوقی مالکیت عبارت از حقی است که هر مالکی در جهت انتفاع از ملک خود داراست و می تواند هر طور بخواهد در آن تصرف کند و احدی حق ندارد با انتفاع یا تصرفات او مقابله کند. در یک طبقه بندی انواع مالکیت عبارتند از مالکیت خصوصی، مالکیت فردی، مالکیت گروهی، مالکیت مفروز و مشاع، مالکیت معنوی،

مالکیت عمومی و مالکیت دولتی و یکی از مالکیت‌هایی که در عصر حاضر بسیار در خور توجه است مالکیت فکری. که بطور مختصر به تشریح آنها خواهیم پرداخت.

مالکیت خصوصی: مقصود رابطه‌ای است بین فرد انسان با مال که منع دیگران را از انتفاع موجب می‌شود، یا به شکلی است که مداخله دیگران را جز در صورت ضرورت و موارد استثنایی، در آن مال محدود می‌کند که خود چند نوع است:

مالکیت فردی: مالیکت فردی آن است که یک نفر مالک چیزی باشد و در آن شریکی نداشته باشد.

مالکیت گروهی: منظور از مالکیت گروهی این است که: مال به طور مشترک به افراد و جمع معینی مربوط شود مثل اینکه: گروه خاصی با هم اقدام به یک فعالیت صنعتی و کشاورزی می‌نمایند، نتیجه و محصول آن نیز به مالکیت مشترک و گروه در می‌آید. از آنجا که این گروه افراد معینی هستند این نوع نیز شکلی از مالکیت خصوصی به شمار می‌آید.

مالکیت مفروز و مشاع: همین که مالکیت خصوصی، گاهی فردی و گاهی جمعی است، این موضوع سبب می‌شود که مالکیت به مفروز و مشاع نیز تقسیم گردد. وقتی یک نفر مالک تمام شیء مثلاً خانه باشد مالکیت او را مفروز می‌گویند و این در مقابل مالکیت مشاع است که افراد با هم سهیم و شریک هستند و خود به خود سهم افراد درهم است. این شرکت سبب می‌شود که مالکیت را مشاع گویند.

مالکیت عمومی و مالکیت دولتی

مالکیت عمومی: از امام صادق علیه السلام در خصوص معامله زمین خراجی سوال کردند. امام فرمودند: چگونه می‌توان چیزی را که به عموم مسلمانان تعلق دارد، خرید و فروش کرد؟ که بیان گر آنست که این نوع اموال متعلقه حق عموم مردم می‌باشند. امام خمینی (ره) نیز در تبیین این روایات و این نوع مالکیت بر این عقیده اند که اختصاص این اموال به جمیع مردم به معنای مالکیت مشاعی مردم نمی‌باشد؛ در واقع این اموال ملک هیچ یک از افراد نیست و در جهت مصالح عموم مردم در همه اعصار مورد بهره برداری قرار می‌گیرند. مصلحت عموم نیز لزوماً بدین معنی نیست که تک تک افراد بتواند از آنها استفاده نماید، بلکه استفاده در مواردی مانند جهاد، آباد کردن راه‌ها، تأسیس نیروگاه‌های برق و نظائر اینها را شامل می‌شود. اموال عمومی برخلاف اموال دولتی به تملک خصوصی در نمی‌آیند و صرفاً بهره برداری از آنها در صورتی که منعی از سوی حکومت وجود نداشته باشد مجاز شمرده می‌شود.

درآمدهای ایجاد شده از مالکیت عمومی باید به وسیله دولت یا ولی امر به مصارف جمعی و عمومی مانند تأسیس بیمارستان ها، ترویج خدمات درمانی، تعمیم فرهنگ، احداث پل و سایر امور عام المنفعه برسد و نمی توان آن را برای تأمین نیازهای گروه خاصی از اجتماع به صورت کمک نقدی یا دادن سوبسید به کالای مورد استفاده آنان اختصاص داد. حال آنکه اموال دولتی علاوه بر آنکه می تواند به مصارف عمومی برسد برای کمک به گروههای اجتماعی و فراهم کردن اشتغال برای بیکاران نیز قابل مصرف است. هیچکس نمی تواند بدون اذن دولت اسلامی در آنچه در مالکیت دولت اسلامی قرار دارد تصرف نماید و این در حالی است که استفاده مردم از آنچه جزء اموال عمومی قرار دارد، چنانچه دولت بر طبق مصلحتی ممنوعیتی به وجود نیاورده باشد بلامانع می باشد. در اینجا اشاره ای هم به قاعده تسلیط خواهیم داشت، بر اساس قاعده تسلیط، هر شخصی بر مال خود مسلط است و حق انحصاری تصرف را در آن دارد، لیکن این حق مطلق نیست و در تعارض با منافع عمومی، تحدید یا سلب می شود. از آنجا که دولت اسلامی متولی اداره امور جامعه و مسئول انجام خدمات عمومی و اجرای عدالت در جامعه است، گاهی به استناد مبانی شرعی، مجاز به سلب مالکیت از افراد در جهت تأمین منافع عمومی است (ویژه، امجدیان، ۱۳۹۴). البته باید توجه داشت که نظریه منافع عمومی بیشتر به یک نظریه سیاسی شبیه است تا حقوقی.

مالکیت فکری:

زمانی که از دارایی سخن می گوئیم، در وهله اول نگاه ما متوجه انواع مالکیت های عینی از قبیل پول، ماشین، خانه و ... می گردد. در حالی که امروزه، مالکیت مهم و پیش برنده دیگری، در دنیا مورد توجه قرار گرفته است، که همان مالکیت دارایی های فکری است. در عصر حاضر مالکیت دارایی های فکری ارزش بیشتر و تأثیرگذارتری از سایر مالکیت ها دارد. حقوق مالکیت فکری بر اساس اینکه چگونه مورد حمایت قرار گیرد به انواع مالکیت معنوی و مالکیت مادی طبقه بندی می شود. حق معنوی حقوقی است که به صاحب آن، اختیار انتفاع انحصاری از فعالیت و فکر و ابتکار انسان میدهد. مالکیت معنوی از مهم ترین و ضروری ترین بحث های حقوقی تجارت بوده و در سطح بین المللی نیز بطور وسیعی مورد پذیرش واقع گردیده است. در سایر تقسیم بندی ها مالکیت ادبی-هنری، مالکیت صنعتی نیز به چشم می خورد. مالکیت ادبی و هنری، در خصوص آثار هنری، علمی و پژوهشی است. مالکیت صنعتی در خصوص، برندها، طرح های صنعتی، طرح های پژوهشی، رمز و رازهای بازرگانی است. در مورد اهمیت مالکیت فکری در عصر حاضر در یک مثال کلی می توان شرکت مایکروسافت را مثال زد که حدود ۹۷

درصد از ارزش کل دارایی های این شرکت به دارایی ها فکری مربوط می شود. تنها ۳ درصد از ارزش کل دارایی ها به ساختمان و تجهیزات و غیره شرکت مرتبط است. در ایران حقوق مالکان آثار فکری از مبنای شرعی برخوردار است و باید مطابق قانون ها و مقررات محترم شمرده شوند (بیگزاده و همکاران، ۱۳۹۷)

با توجه به مواردی که تاکنون بیان گردید، هدف پژوهش حاضر بررسی حقوق مالکیت، مشکلات پیش روی حقوق مالکیت و بیان اهمیت حقوق مالکیت است.

اهمیت پژوهش

احترام به مالکیت بوسیله حاکمان باعث ایجاد انگیزه و توسعه جوامع در ابعاد گوناگون می گردد. حقوق مالکیت خصوصی به وجود و اجرای قوانین بستگی دارد که مشخص می کند چه کسی، حق چه فعالیتی را به ابتکار خود خواهد داشت و چگونه درآمدهای ناشی از آن فعالیت تخصیص خواهد یافت. به بیان دیگر قوانین و حاکمان ملزم به تدوین، پایش و اجرای یک نظام مالکیت هستند. افراد جامعه با توجه به اینکه تا چه اندازه از حقوق مالکیت آنها دفاع می شود، با اطمینان و احساس امنیت به تلاش و کوشش و کار و تولید می پردازند. توجه به حقوق مالکیت و تأکید بر آن از سوی حاکمیت باعث امید در بین افراد خلاق و کارآفرین می گردد. یکی از اقداماتی که دانشگاهیان می توانند انجام دهند، جستجو و کشف راههایی است که می تواند جامعه را به مسیر صحیح هدایت نماید. در حوزه اقتصاد، نگاه ویژه به موانع پیش روی کشور و ارائه راه حل برای از بین بردن موانع با مطالعه و بررسی امکان پذیر است. پژوهش حاضر با نیت نشان دادن اهمیت حقوق مالکیت و تلاش برای رفع مشکلات پیش رو از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

ضرورت پژوهش :

شاخص بین المللی حقوق مالکیت برای تمامی کشورهای دنیا بر حسب مناطق مختلف توسعه توسط موسسه اتحادیه حقوق مالکیت محاسبه می شود. ایران در این شاخص در سال ۲۰۱۸، رتبه ۹۱ در سطح جهان و رتبه ۱۵ در سطح منطقه را کسب کرده است (موسسه اتحادیه حقوق مالکیت). این رتبه با چشم اندازهای ترسیمی ایران متناسب نیست. یکی از حلاء هایی که در این زمینه احساس می شود، عدم توجه به این موضوع حیاتی است و پژوهش بررسی در این حوزه یکی از گام های ضروری برای توسعه اقتصادی است. همچنین با این که برخی قوانین، انگیزه هایی ایجاد می کنند که رفاه اکثر شرکت کنندگان در فعالیتهای اقتصادی

را افزایش می دهد، همیشه افرادی هستند که به دلیل نفعی که از نظام سابق عایدشان می شود در برابر تغییرات مقاومت می کنند و یا تغییرات را به گونه ای تعدیل می نمایند که نفع خودشان حداکثر گردد. البته حاکمان نیز با وضع قوانین، به نفع برخی و به زیان برخی دیگر، منافع سرشاری کسب می کنند. از این رو، انتظار رفتار رانت جویی از سوی کارآفرینان و حاکمان می رود. در نهج البلاغه از حاکم جامعه اسلامی با کلماتی مانند امام، پیشوا و رهبر روبرو هستیم. رهبر و امام کسی است که جمعیت و امتی را به دنبال خود می کشاند و خود پیش قراول و طلایه دار حرکت است. والی و ولایت به معنای پیوستگی است. یکی از مواردی که در گام دوم انقلاب از سوی رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران که والی امت هستند، مطرح گردیده است، توجه به توسعه اقتصادی است، برای حرکت در این مسیر نمی توان با راه حل های قدیمی عمل نمود، بی شک اگر مسیرهای اولیه صحیح بودند، نمی بایست با مشکلات عدیده اقتصادی مواجه می شدیم، بر این اساس ضرورت دارد تا مسئله های پیش روی توسعه اقتصادی کشور را با راه حل های جدید و نگاه های علمی تر حل کنیم. ضرورت پژوهش حاضر، آگاهی و اطلاع رسانی برای بخش های مختلف حاکمیت اعم از قوه مقننه، قوه مجریه، قوه قضائیه، همچنین جلب توجه دانشگاهیان برای بررسی موضوعات مرتبط با مباحث ریشه ای و درونی افراد می باشد. موضوعاتی از قبیل حقوق مالکیت با میزان تلاش و کوشش افراد برای رسیدن به اهداف رابطه بسیار مستقیمی دارد. بررسی حقوق مالکیت از دیدگاه رهبر عدالت خواهان جهان حضرت علی (ع) و تلفیق آن با نظرات جدید علمی در این حوزه جزئی ضروریات پژوهش های جدید است.

مروری بر پژوهش های گذشته

بیگزاده و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی تطبیقی مبانی مالکیت فکری در حقوق و فقه امامیه پرداخته اند و نتیجه مقاله این بوده است که نظر موافقان حمایت از مالکیت فکری با توجه به عرف حاکم بر این اموال و یا فرض اینکه متعلق مالکیت فکری مال محسوب می شود، بنابراین با تکیه بر قاعده لاضرر و سیره عقلا، از دیدگاه موافقان مشروعیت مالکیت فکری در حقوق موضوعه، در شرایط کنونی حمایت خواهد شد.

پندار (۱۳۹۷) در پژوهش به بررسی حقوق مالکیت خصوصی در راستای منافع عمومی پرداخته است، و بر ضرورت وجود قواعد و مقررات مربوط به سلب مالکیت جهت کارهای عمرانی و برنامه ریزی تأکید نموده است.

سرحدی و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی حدود مالکیت خصوصی و عمومی در ایران با نگاه جامعه شناختی پرداخته اند و نتیجه گیری نموده اند که ارزش های اسلامی نقش مهمی در وضع حدود مالکیت و پیامدهای آن برای جامعه دارند.

کرم پور و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان اثر مالکیت خصوصی بر شدت صادرات در صنایع تولید وسایل نقلیه و حمل و نقل ایران به ارزیابی اثر نوع مالکیت بر صادرات در صنایع تولید وسایل نقلیه و حمل و نقل ایران پرداخته است.

اوستروم و هس (۲۰۱۳) در پژوهشی با عنوان حقوق مالکیت خصوصی و اشتراکی به تعریف و تمایز و ویژگی های هر یک از انواع مالکیت ها پرداخته است.

معارف و قاسمی (۱۳۹۶) به بررسی کارکردهای عقل در نهج البلاغه پرداخته است.

علمی (۱۳۹۵) به بررسی عدالت اجتماعی در نهج البلاغه در گفته ها و اعمال علی بن ابی طالب (ع) پرداخته است.

ویژه و امجدیان (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان رویکرد فقهای شورای نگهبان در زمینه رویارویی مالکیت خصوصی و منفعت عمومی به تبیین رویکرد فقهای شورای نگهبان و ارزیابی سیر تحول نگرش ایشان در مواجهه با مصوباتی است که با هدف تأمین منافع عمومی، به تحدید مالکیت خصوصی پرداخته اند.

دادگر و ندیری (۱۳۹۳) در پژوهش خود در خصوص تأثیر نهادهای حقوق مالکیت و نهادهای قراردادی بر رشد اقتصادی با تأکید بر ایران به این نتیجه گیری رسیده اند که نهادهای حامی حقوق مالکیت بر تولید ناخالص سرانه در اکثر گروه ها تأثیر گذار هستند.

صمصامی و یحیایی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان تأثیر مالکیت بر بهره وری بنگاه ها، این نتیجه گیری بدست آمده است که با ایجاد اصلاحات مناسب در بخش های اقتصادی، و رقابتی تر شدن بازار، کارآیی بخش خصوصی بیشتر می شود.

جمشیدی و همکاران (۱۳۹۲) در طراحی مدل عدالت سازمانی با الهام از نهج البلاغه و اعتباربخشی آن با استفاده از نظر خبرگان به بررسی و تهیه مدل پرداختند.

شاه آبادی و جامه بزرگی (۱۳۹۲) به بررسی نظریه حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه پرداخته اند و در نتیجه آورده اند که دیدگاه امام علی (ع) درباره حکمرانی نه تنها منافاتی با نظریه حکمرانی خوب ندارد بلکه در بسیاری از موارد از آن کامل تر و جامع تر است.

صامتی و همکاران (۱۳۸۹) در یک بررسی با عنوان امنیت حقوق مالکیت، قوانین و مقررات و رشد اقتصادی، در نتیجه آورده اند که نیروی کار، سرمایه انسان، حقوق مالکیت و قوانین و مقررات اثر مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی دارند.

بیگدلی و پورعزت (۱۳۸۸) در پژوهشی با نام طراحی مدل منطقی ابعاد تعام خرده سیستم های سیاسی و اداری در حکومت حق مدار بر مبنای نهج البلاغه امام علی (ع)

طاهری (۱۳۸۴) در پژوهشی با عنوان کرامت انسان در اندیشه امام علی (ع) به بررسی چالش های فراروی کرامت انسانی پرداخته است.

پاپائورجیو و تورنیل (۲۰۰۵) به بررسی توسعه اقتصادی و حقوق مالکیت با محدودیت های زمانی بر مالکیت زمین پرداختند، و در مقاله خود به تشریح ارتباط توسعه اقتصادی و حقوق مالکیت پرداخته اند و در نتیجه گیری آورده اند که رشد اقتصادی و توسعه موفق باعث خلق تقاضا برای تغییرات ابعاد حقوق مالکیت می شوند.

وی-لی (۲۰۰۶) به بررسی حقوق مالکیت خصوصی، فرهنگ، مدیریت دارایی و توسعه پایدار پرداختند، که در نتیجه به شناخت ماهیت مدیریت دارایی و مدیریت منابع و تشریح کمک حقوق مالکیت به توسعه پایدار پرداخته اند.

یو و یائو(۲۰۰۶) به بررسی مدیریت دارایی بعنوان حاکمیت حقوق مالکیت پرداخته اند و نتیجه تحقیق نشان داده است که ویژگی منحصر به فرد مدیریت دارایی حل تعارضات داخلی در بین سهامداران و حقوق مالکیت خصوصی است.

دیکینسون(۲۰۰۴) در پژوهشی به بررسی رابطه بین کارآفرینی و حقوق مالکیت در محیط قانونی کسب و کار تجاری روسیه پرداخته و در نتیجه گیری بیان نموده که بین قوانین و حقوق مالکیت رابطه مستقیم معناداری وجود دارد.

اسپینالو(۲۰۰۷)، به بررسی حقوق مالکیت فکری پرداخته و به این نتیجه رسیده است که رژیم ایده ال برای دستیابی به حقوق مالکیت رژیمی است که بطور محافظه کارانه به دنبال ایجاد تعادل باشد.

روش تحقیق

روش تحقیق حاضر توصیفی-کتابخانه ای بوده که در این پژوهش حقوق مالکیت، از جنبه های مختلف بخصوص از نگاه امیرالمومنین مورد بررسی قرار گرفته است. در این پژوهش سعی بر این بوده است که نگاه به مالکیت از دیدگاه حضرت علی(ع) مورد بررسی قرار گیرد، بهترین منبع در این خصوص کتاب نهج البلاغه است که به عنوان کانون پژوهش در نظر گرفته شده بود، و سایر پژوهش ها نیز مورد نظر بودند تا ضمن توجه به دیدگاه های حضرت علی(ع) در مورد حقوق مالکیت، دیدگاه های جدید نیز در این خصوص مورد بررسی و مقایسه با دیدگاه ارائه شده در نهج البلاغه قرار گیرند.

مالکیت از منظر نهج البلاغه

والی امت و رعیت، کسی است که امور مردم را به عهده دارد و با آنها پیوسته است. حاکمان پاسبانان خدایند در زمین او(نهج البلاغه، دشتی؛ ۵۰۶). وقتی در نهج البلاغه در مفهوم حکومت تأمل می شود؛ می بینیم کسی که در رأس حکومت است، ولی امر و متصدی کارهای مردم است و مکلف به تکلیف الهی مهم می باشد او انسانی است که بیشترین و سنگین ترین بار مسئولیت بر دوش اوست. در سوی دیگر مردم قرار دارند که باید با همه ارزش های مادی و

معنوی و آرمان‌هایشان مورد احترام قرار گیرند و دین و دنیای آنها با هم و در تعامل ملاحظه شود.

در خطبه ۱۳۱ حضرت علی(ع) می‌فرمایند: شما دانسته‌اید، که سزاوار نیست کسی که بر ناموس‌ها و جان‌ها و غنیمت‌ها و احکام مسلمین ولایت دارد و پیشوایی مسلمانان بر عهده اوست، مردی بخیل و تنگ چشم باشد، تا در خوردن اموالشان حریص شود و نیز، والی نباید نادان باشد تا مردم را با نادانی خود گمراه سازد و نباید ستمکار باشد تا وظیفه روزی آنان را ببرد و نباید از گردش ایام بترسد تا گروهی را همواره بر گروه دیگر برتری دهد، و نه کسی، که در داوری رشوه می‌ستاند، تا رشوه‌گیرنده حقوق مردم را از میان برده و در بیان احکام و حدود الهی توقف نماید. و نه کسی، که سنت را فرو می‌گذارد تا امت را به هلاکت اندازد.

در خطبه ۱۳۱ توجه به مالکیت بر اموال مسلمانان به خوبی تشریح شده است، تنگ چشمی اشاره شده در این خطبه برای حاکمان وظایف مهمی را در عصر حاضر ایجاد می‌کند، مواظبت از حق و حقوق و مالکیت افراد در شرایط فعلی با توجه به تنوع اقسام گوناگون مالکیت نیازمند تفحص و مطالعه و مطابقت با علوم روز است، آنجا که در خطبه ۱۳۱ اشاره به این می‌کند که حاکمان نباید با نادانی خود موجب گمراهی شوند این موضوع دامنه گسترده‌ای را در بر می‌گیرد، در عصر حاضر، نادانی یعنی ناتوانی در وفق دادن فعالیت‌های جدید افراد با توقعات آنها، امروزه مباحث مرتبط با نوآوری‌ها و طرح‌های پژوهشی، ایده‌های جدید نیازمند حفاظت از دستبرد نااهلان است، حاکمیت در این خصوص و در جهت حفاظت از مالکیت افراد می‌بایست در خود آماده‌سازی ایجاد نماید. حاکمیت در اینجا سازکار اجرا شده توسط حکومت، علی‌الخصوص توسط دولت‌های اجرایی حکومت اسلامی است. اشاره مولای متقیان به حقوق مردم در خطبه ۱۳۱ حفاظت و دفاع از مالکیت افراد قلمداد می‌گردد. پندهای حضرت علی(ع) فراتر از زمان بوده و مباحثی را که در برمی‌گیرد بسیار گسترده است آنجا که می‌فرمایند: شرافت و بزرگی کسی موجب نگردد که کار کوچکش را بزرگ بشمارد، یا گمنامی کسی باعث نشود که کار بزرگ او را ناچیز بدانی(نهج البلاغه، ترجمه دشتی، نام ۵۳-۶۲). در همه این اندرزهای آسمانی توجه به مالکیت می‌تواند مورد بحث قرار گیرد، مالکیت معنوی، مالکیت ایده، مالکیت طراحی، مالکیت فکری همه و همه در از اندرزهای مولای متقیان قابل استنباط است.

در ایران قانونگذار حق مالکیت را به موجب اصل چهارم و هفتم قانون اساسی و ماده ۳۱ قانون مدنی برای مالکیت تثبیت کرده است. حق مالکیت اگر چه کامل‌ترین حق عینی است و مالک حق دارد هر گونه تصرفی در ملک خود بکند، ولی با این وجود مقید است به اینکه تصرف

مالک موجب اضرار به غیر نباشد. در فقه اسلامی مالکیت معنای وسیعی پیدا می کند به طوریکه از تسلط شخصی به شیء یک نوع علاقه و رابطه ایجاد می شود. بنابراین در اصطلاح فقهی ملک عبارت است از "تسلط شخصی بر شی من جمع جهات" (جوان، ۱۳۲۶) حق مالکیت از حقوق مالی است و حق مالی را چنین تعریف کرده اند "امتیازی است که حقوق هر کشوری به منظور تأمین نیازهای مادی اشخاص به آنها می دهد (امامی، ۱۳۶۸) و از این جهت که حق مالکیت در رابطه به شخص و شیء ایجاد می گردد. بنابراین یک حق عینی است، ولی باید توجه داشت اگر چه در حق عینی دو رکن وجود دارد یعنی عین و مالک اما اصولاً مالکیت زمانی مفهوم دارد که در رابطه با دیگران باشد یا به عبارت دیگر اجتماع به این حق احترام بگذارد (پندار، ۱۳۹۷).

در نظام حقوقی حکومت جمهوری اسلامی ایران مقوله مالکیت، نه از شیوه های سرمایه داری غرب پیروی می کند ک به مالکیت فردی بها می دهد و نه از شیوه سوسیالیستی و مالکیت دولتی، بلکه شیوه ای مستقل از دو روش فوق و متکی بر ارزش های اسلامی مهمی مانند همبستگی و عدالت است. حدود مالکیت خصوصی ناشی از آزادی های فردی در کسب و کار و انتخاب شغل، مادامی که مانع کسب و کار دیگران نشود و مزاحمتی با حقوق دیگران نداشته باشد، مشروع و قانونی می داند (سرحدی و همکاران، ۱۳۹۷). تعیین حدود مناسب برای مالکیت می تواند رفتار اقتصادی مسئولانه را افزایش دهد (ویلا لانگا، ۲۰۱۸). برخی از مهمترین ارزش های اسلامی که در تعیین حدود مالکیت اهمیت دارند عبارتند از همبستگی و عدالت (سرحدی و همکاران، ۱۳۹۷). در دفاع از مالکیت، یکی از موضوعات بسیار نزدیک و مرتبط رعایت عدالت است.

عدالت مفهومی است که به خصلت ها و خلقیات کلامی و رفتاری انسان ها معطوف است و در طول تاریخ خلقت برای بشر مفهومی آرمانی محسوب می شده است. از این جهت مفهومی نامحدود به زمان و مکان و جهان شمول است (ایزدی، ۱۳۸۵، ص ۲۱۱). امام علی (ع) عدالت را برترین اصلاح می داند. زیرا ضعف ها، بی نظمی ها، ناکارآمدی ها و... همه ناشی از خروج امور از موضع خود می باشد و سیاست عادلانه، سیاستی است که هر کاری را بر موضع خود بنشانند: عدل و عدالت هر چیزی را در جای خود می نهد (نهج البلاغ دشتی: ۵۲۷). امام علی (ع) در بیان دیگری، مفهوم حقیقی حکومت را پاسداری از حرمت، حقوق و آزادی های مردم می داند.

آنگاه که مردم حق رهبری را ادا کنند و زمامدار حق مردم را بپردازد، حق در آن جامعه عزت یابد و راه های دین پدیدار و نشانه های عدالت برقرار و سنت پیامبر پایدار گردد، پس

روزگار اصلاح گردد و مردم در تداوم حکومت امیدوار گردند و دشمن در آرزوهایش مایوس می گردد(نهج البلاغه، ترجمه دشتی، خطبه ۲۱۶). در این خطبه یعنی خطبه ۲۱۶ با احترام به حقوق مردم و حقوق ولایت، امام علی(ع) نوید شکست دشمن را می دهد، همچنانکه مقام معظم رهبری نیز تأکیدات فراوان در این حوزه برای مواجهه و مقابله با دشمن دارند. وقتی از مالکیت صحبت می شود از ابعاد گوناگونی با عدالت در ارتباط است، عدالت در مورد چه چیز باشد؟ قاعدتاً عدالت در مورد رعایت حقوق و مالکیت افراد، امام علی(ع) در خطبه ۱۵ می فرمایند: به خدا سوگند، اگر چیزی را که عثمان بخشیده، نزد کسی بیایم، آن را به صاحبش باز می گردانم، هر چند، آن را کابین زنان کرده باشند یا بهای کنیزکان. در خطبه ۱۵ امام علی(ع) دفاع از مالکیت افراد به خوبی مشهود است. هر چند قبلاً توسط حاکم دیگر سلب شده باشد. اهمیت حقوق، توجه به مالکیت، برقراری عدالت توسط حاکمیت موضوعی بسیار جدی از دیدگاه حضرت علی(ع) می باشد. امام اول شیعیان در نامه ۷۹ می فرمایند:

آنان که پیش از شما بودند هلاک شدند، زیرا مردم را از حقشان محروم نمودند... مردم را به راه باطل کشانیدند و مردم هم از پی ایشان رفتند. در خطبه ۷۹ امام علی(ع) قصور در دفاع از مالکیت افراد را موجب هلاکت می دانند. یا در نامه شماره ۲۶ می فرمایند:

هر که امانت را بی ارج شمارد و در مزرع خیانت چرد و خود و دین خود را از لوٹ آن پاکیزه نسازد، خود را در دنیا گرفتار خواری و رسوایی ساخته و در آخرت خوارتر و رسواتر است. بزرگ ترین خیانت، خیانت به مسلمانان است و بزرگ ترین دغلكاری، دغلكاری با پیشوایان. در خطبه ۲۶ حراست از مالکیت افراد را موجب رهایی افراد می دانند و کوتاهی در محافظت از امانات مردم که شامل انواع امانات می گردد را دلیل خواری و رسوایی می دانند.

بحث در مورد تحقیق

شهید مطهری می فرماید عدالت یعنی رعایت حقوق: عدالت در این معنا به عادلانه بودن قوانین بشری اشاره دارد و ظلم، در اینجا نقیض عدل، عبارت است از پایمال کردن حقوق و تجاوز و تصرف در حقوق دیگران. عدالت در دین اسلام، به خصوص در قرآن و نهج البلاغه، مفهومی عمیق و گسترده دارد. اندیشه عدالت خواهی در جامعه اسلامی و فراوانی گفتگو از عدل و عدالت، در آموزه های قرآنی ریشه دارد. به تصریح قرآن کریم "عدالت خواهی" اساسی ترین آموزه پیامبران الهی است. بر اساس دیدگاه اسلام، اصول و مبانی عدالت را باید در تشریح

عادلانه، تنظیم و مدیریت عادلانه، قضاوت و دادرسی عادلانه، پاداش و کیفر عادلانه، در نهایت زندگی متعادل در بعد فردی و اجتماعی جستجو کرد (لطیفی، ۱۳۸۴ ص ۸۴). وقتی از موضوعاتی صحبت می‌کنیم که تأثیر بسیار مهمی در رشد و پیشرفت کشور دارد، نمی‌توانیم این مباحث را به صورت خیلی مجزا بررسی کنیم. در همین پژوهش حاضر وقتی موضوع حقوق مالکیت مطرح می‌گردد، خیلی زود یکی از عوامل مرتبط با حقوق مالکیت، عدالت پیش کشیده می‌شود. این موضوعات با همدیگر رابطه ای ناگسستنی دارند و هر کدام به بدون در نظر گرفتن دیگری نمی‌توان مطرح نمود. بر این اساس برای تشریح حقوق مالکیت، مباحث رعایت عدالت مطرح می‌گردد. رعایت عدالت در بخش‌های سازمانی به ویژه در برخی رفتارهای مدیریت با کارکنان مانند توزیع پاداش‌ها، روابط سرپرستی، ارتقاءها و انتصاب‌ها برای کارکنان اهمیت دارد. بی‌عدالتی و توزیع غیرمنصفانه دستاوردها و ستاده‌های سازمان، موجب تضعیف روحیه کارکنان و تنزیل روحیه تلاش و فعالیت در آنان می‌شود. در بخش اقتصادی هم وضعیت به همین منوال است، عدم در نظر گرفتن تلاش و کوشش کارآفرینان موجب دلسردی آنان می‌گردد و گاهاً موجب فرار آنها از کشور می‌گردد. حاکمیت با در نظر گرفتن همه این موارد باید در جستجوی راهی برای زنده نگاهداشتن تلاش و کوشش هدفمند در جامعه باشد. حاکمیت خوب و در ادامه آن مجموعه حقوق مالکیت مناسب، برای رسیدن به آن می‌بایست توسط دولت‌ها پشتیبانی شود. یعنی دولت‌ها با پشتیبانی از حقوق مالکیت با تقویت قوانین و قراردادهای می‌توانند موجب تقویت انگیزه افراد جامعه برای کار و تولید شوند.

رشد جوامع غربی مدرن تا حدودی با تغییر مالکیت اشتراکی به مالکیت خصوصی مرتبط است. در اینجا با مثالی بهتر می‌توانیم موضوع را تشریح نماییم: مثلاً برای تولید کننده‌ای که پوشاک تولید می‌کند و مالک ساختمان، تجهیزات و دیگر نهاده‌های کار است، این تولید کننده، رابطه مستقیم بین سرمایه‌گذاری و میزان سود حاصله در دراز مدت را بیشتر درک می‌کند تا تولید کننده‌ای که عضو تعاونی تولید پوشاک است و در این صورت رابطه ضعیفی بین مشارکت شخصی با منافع اش دارد. در جوامعی که کار بیشتر افراد رابطه ضعیفی با منافع‌شان دارد، گرایش به سواری مجانی فراگیرتر خواهد شد و در اینصورت بهره‌وری کلی اقتصاد تنزل خواهد یافت.

حق مالکیت، قدرت قابل اعمال برای انجام اقدامات خاص در حوزه‌های مشخص است. حقوق دسترسی، برداشت، مدیریت، منع استفاده و واگذاری به غیر را می‌توان به طور جداگانه به افراد گوناگون انتقال داد که در طیفی گسترده از کمترین حق دسترسی گرفته تا تصرف حق

مالکیت کامل قابل مشاهده است. مالکیت خصوصی یکی از انگیزه های قوی برای تلاش و کوشش افراد جامعه می باشد. حقوق مالکیت خصوصی به وجود و اجرای قوانینی بستگی دارد که مشخص می کند چه کسی، حق چه فعالیتی را به ابتکار خود خواهد داشت و چگونه درآمدهای ناشی از آن فعالیت تخصیص خواهد یافت (ترجمه خیرخواهان، ۱۳۹۳). از جمله مواردی که در حوزه سلب مالکیت وجود دارد مصادره است. مصادره، سلب مالکیت خصوصی است. دایره سلب مالکیت روز به روز گسترده تر می شود و این نیز ناشی از تنوع کارکردهای دولت و افزایش اشخاص حقوقی عمومی که از سلب مالکیت سود می برند می باشند. همین تنوع و گستردگی سبب شده است که نتوانیم یک قانون واحد برای انواع سلب مالکیت حاکم نمائیم. استفاده نادرست و بی مورد از مصادره می تواند به انگیزه فوق صدمه بزند و در نتیجه منافع عمومی را تحت خطر قرار دهد. که البته لازم است، شرایط قانونی برای مصادره به دقت رعایت شود (پندار، ۱۳۹۷). از نظر بیشتر اقتصاددانان، مالکیت خصوصی به دلیل انگیزه هایی که در نتیجه روابط متعدد مالکیتی ایجاد می کند عنصر اساسی در توسعه اقتصادی به شمار می آید.

اقتصاد و مالکیت در ایران با توجه به حقوق اسلام و مبانی فقهی شیعه و اصول قانون اساسی و قوانین عادی پیاده شده است. ولی با این وجود البته که دارای ضعف هایی در بخش مالکیت اشخاص و مالکیت خصوصی می باشد و بیشتر اقتصاد، دولتی است و علاوه بر اعمال حاکمیت، اعمال تصدی گری بنابر مصلحت توأم با اعمال سلیقه حاکم است که به سیستم اقتصاد دولتی و سوسیالیستی شباهت بیشتری دارد. بهتر است نسبت به جراحی اقتصاد و خروج آن از دست دولت و تقویت مالکیت خصوصی سوق داده شود و تحدید و سلب مالکیت خصوصی برداشته شود مگر، در صورت نیاز حاجات عمومی. زیرا تجربه بسیار از کشورهای دنیا ثابت نموده که دولت، تاجر و مالک خوبی نیست (سرحدی و همکاران، ۱۳۹۷). حقوق مالکیت در مدل های رشد اقتصادی نیز مورد توجه بوده است. مدل های رشد اقتصادی، بر روشی که در آن منابع با تکنولوژی و سرمایه مناسب مورد استفاده قرار می گیرد تکیه دارند. مدل های نئوکلاسیک بر این باورند که تجمیع سرمایه، اساس رشد است. از نظر تورستینسن^۲ (۱۹۹۴) مدل رشد نئوکلاسیکی بسیار خوب تعریف شده و حق مالکیت در آن مورد تأکید قرار گرفته

است. از نظر وی این تعریف در مورد کشورهای توسعه یافت مصداق دارد نه در کشورهای در حال توسعه که حق مالکیت امنیت ندارد و مورد پشتیبانی قرار نمی گیرد.

موضوع حق مالکیت یک بحث بسیار جدی برای کشورهای در حال توسعه است. یکی از انواع مالکیت های جدید مالکیت فکری است، که به کارآفرینان بخاطر خلق نوآوری های حق مالکیت اعطاء می کنند. که شامل قوانین کپی رایت، اختراعات، مارک های تجاری، اطلاعات رقابتی است. این نوع مالکیت در دانشگاه ها و مراکز پژوهشی و صنعتی بیشتر باید مد نظر قرار گیرد. حق مالکیت فکری بطور فزاینده ای برای اقتصاد جهان، به ویژه برای شرکت های چند ملیتی مهم است. بعد از بازسازی جهانی که پس از جنگ جهانی دوم روی داد، توافق عمومی بر تجارت و تعرفه ها (تریپس)^۳ بعنوان مکانیزمی برای مشاوره به بازسازی اقتصاد جهانی شکل گرفت. گات^۴ بعنوان یک کنترل بین المللی بر جریان کالاها و خدمات در بین کشورها عمل نمود ولی همواره به طرفداری از کشورهای توسعه یافته متهم بود، بخاطر اینکه، نمی توانست حقوق مالکیت را رعایت نماید. در سال ۱۹۹۴ در رند اورگوئه، سازمان تجارت جهانی بوجود آمد که اولین چاره جویی در مواجهه با حاکمیت گات بود. یعنی بر اساس هر کشور یک رأی بنا نهاده شد تا بتواند از حقوق مالکیت دفاع نماید. یکی از وظایف اصلی سازمان تجارت جهانی وضع مقررات در مورد موضوعات سرمایه فکری است. توافق برای حفاظت از مالکیت فکری^۵ که توسط سازمان تجارت جهانی در سال ۲۰۰۲ حاصل شد نتیجه تقاضای آمریکا بخصوص شرکت های چند ملیتی آمریکا بود. اعضاء سازمان تجارت جهانی یکسال مشغول تعیین مقررات برای تریپس بودند، اگر چه کشورهای در حال توسعه ۴ سال زمان بیشتری داشتند. آمریکا فشار سنگینی به کشورهایی مثل آرژانتین می آورد تا سریعاً مقررات مربوط به حق اختراع و داروسازی را رعایت نماید. تریپس یعنی استاندارد سازی حق اختراع بطور بین المللی و ایجاد یک سیستم پاسخگویی. اعضاء تریپس بر این باورند که استاندارد سازی بین المللی نوآوری، تحقیق و توسعه و انتقال تکنولوژی در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه را تشویق خواهد نمود. شرکت های چندملیتی بطور زیادی از حق اختراع استفاده می کنند، کشورهای ثروتمند ۹۷ درصد اختراعات را کل دنیا و ۸۰ درصد اختراعات کشورهای در حال توسعه را در

^۳ TRIPS

^۴ GAAT

^۵ TRIPS

اختیار گرفته اند. هزینه حصول حق اختراع کمرشکن بوده و بسیاری از کشورهای در حال توسعه فقدان سرمایه برای استفاده از این حقوق هستند. مردم کشورهای فقیر به وسیله آنچه که سازمان ملل آن را دزدی خاموش می داند مورد تهاجم قرار می گیرند مواردی از قبیل دسترسی ایمن به داروهای اساسی و تکنولوژی های اصلی. اخیراً کشورهای در حال توسعه با پشتیبانی یک گروه ۳۰ تایی از کشورهای آفریقایی خواستار شفاف سازی مقررات پیرامون تریپس شده اند.

در واقع کنکاش پیرامون حقوق مالکیت فکری یکی از پاداش های اطمینان بخش برای نویسندگان و خالقان دارایی فکری است. حفاظت از مالکیت فکری اختراع و نوآوری را پشتیبانی می کند. امروزه شرایط بوروکراتیک و سرمایه گذاری مالی و متخصصان نیازمند ثبت حقوق مالکیت فکری به مخترعان و هنرمندان فشار می آورند تا بتوانند جلوی شرکت های چند ملیتی را بگیرند تا مانع از این شوند که این شرکت ها از حاشیه سود و انحصار مخترعین بطور بی رویه بهره مند شوند. هر چند توافق تریپس برای تشویق تحقیق و توسعه و انتقال تکنولوژی و نوآوری در کشورهای در حال توسعه بوجود آمده است، ولی مدارک و مستندات کمی این ادعا را پشتیبانی می کنند. تریپس اهداف توسعه پایدار را زیر سوال می برد، اهدافی مانند از بین بردن فقر، برطرف کردن نیازهای حوزه سلامت، محافظت از محیط زیست، حفاظت از طبیعت، گسترش اقتصاد و توسعه حقوق اجتماعی و فرهنگی (ا، ۲۰۰۱) قدرت افسارگسیخته سازمان تجارت جهانی، توانایی سایر ملل برای کنترل اقدامات شرکت های چند ملیتی را زیر سوال می برد. البته که در گفتار، سازمان ملل هم با نقض حقوق بشر توسط تریپس مخالف است، ولی عملیاتی که چاره کار باشد به هنوز جاری نشده است.

از نظر آدام اسمیت (۱۹۳۷، صفحه ۸۶۲) در هر دولتی تجارت و تولید به ندرت می تواند در بلند مدت بدون یک قوانین منظم عادلانه پیشرفت کند، اگر قوانین عادلانه نباشد، افراد نسبت به اموال و دارایی خویش احساس امنیت نخواهند داشت. بطور خلاصه یعنی بدون دفاع از حقوق مالکیت، نمی توان به تولید محصولات و کالاهای جدید پرداخت. گلداسمیت (۱۹۹۵) می گوید برای تولید، تهیه و پشتیبانی از قراردادهای خیلی حیاتی است و این زمانی اتفاق می افتد که دولت از حقوق افراد برای هر آنچه مالک آن هستند حمایت نماید.

در بسیاری از کشورهای در حال توسعه فقدان امنیت در خصوص حقوق مالکیت و ناتوانی دولت‌ها در پشتیبانی از حقوق مالکیت، از موانع کارآیی اقتصادی و رشد اقتصادی هستند. هر جا حقوق مالکیت تعریف نشود یا در مورد آن امنیت لازمه وجود نیاید و یا از طرف دولت از حقوق مالکیت پشتیبانی نشود، افراد انگیزه کمی برای سرمایه‌گذاری، نوآوری و یا فعالیت‌های کارآفرینی دارند، این نظر توسط محققین زیادی پشتیبانی شده است.

وقتی از حقوق مالکیت صحبت بعمل می‌آید، منظور پاسبانی از افراد جامعه، محافظت از داشته‌های مردم، مراقبت از دسترنج افراد جامعه اعم از کارهای گوناگون و بخصوص ابتکار آنها، ابداعات آنها، نوآوری و محافظت از ایده‌های افراد کشور است. اگر حاکمیت بتواند از حقوق مالکیت افراد محافظت نماید، یکی از بسترهای مهم سرمایه‌گذاری را برای افراد کوشا فراهم آورده است. با توضیح ارائه شده از جمله ارکان مهم حاکمیت که در این خصوص می‌تواند راه‌گشا و کمک‌کننده باشند، قوه مقننه و قوه قضائیه و قوه مجریه است. حمایت از افراد و حقوق قانونی آنها عامل مهمی در پیشرفت ملل مختلف به حساب می‌آید. نبود قوانین مناسب در خصوص حمایت از عقد قراردادهای و پیمان‌های بین افراد در زمان بروز اختلاف‌ها، تمایل برای راه‌اندازی کسب و کارهای تجاری را کاهش می‌دهد. هر مولدی و هر کننده کاری، زمانی برای خلق ایده‌های جدید تلاش می‌کند که بتواند بازدهی حاصله از کوشش خود را بتواند بهره‌برداری نماید.

از نظر سوتو^۷ (۲۰۰۰) مالکیت رسمی در اقتصادهای توسعه‌یافت‌شده تأثیر داشته است که سایر کشورها از آن محروم هستند

۱- ارزش بالقوه اقتصادی دارایی‌ها: یعنی با حمایت قانون مالکیت به ایزاری مجهز می‌گردد که قابلیت تولید ارزشی فراتر از ارزش ذاتی هر دارایی دارد.

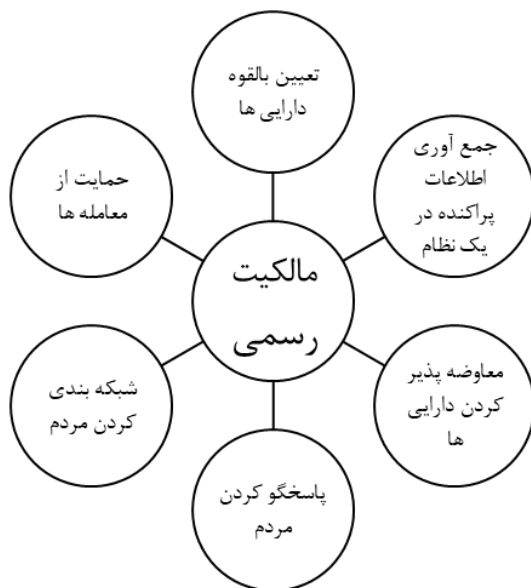
۲- تجمیع اطلاعات در یک سیستم: یعنی در سایه حمایت قوانین مالکان دارایی‌ها بجای فرار، در همان کشور فعالیت می‌کنند.

۳- ایجاد شفافیت: یعنی حمایت قانون از مالکیت موجب روشن شدن فرایند تعاملات شده و کسی نمی‌تواند بدون پرداخت وجه از کالایی استفاده کند.

۴- تبادل کالاها و ثروت: با ایجاد ابزارهای لازمه مبادلات به راحتی صورت می گیرند. یعنی هزینه مبادلات بطور قابل توجهی کاهش می یابند.

۵- برقراری ارتباط منسجم و دسترسی به اطلاعات: افراد با برقراری ارتباط با یکدیگر و کسب اطلاعات می توانند کالاها و خدمات با قیمت مناسب کسب نمایند.

۶- معاملات زیر چتر حمایت قانون هستند: این امر سبب می گردد که اطمینان برای معامله گران پدید آید.

شکل ۲ تأثیر مثبت حقوق مالکیت بر اقتصاد کشورهای توسعه یافته

نهادهای حامی حقوق مالکیت تأثیر زیادی بر عملکرد اقتصادی دارند. نهادهای حمایت کننده از حقوق مالکیت، قوانین و مقررات حاکم در یک جامعه می باشند که از حقوق شهروندان در برابر قدرت دولت و طبقه قدرتمند جامعه حفاظت و حمایت می کنند. این نهادها به تعاملات بین سیاست مدران و دولت-جامعه ارتباط دارند و رابط عمودی بین افراد و دولت می باشند(دادگر، ندریف ۱۳۹۳)

یکی از فاکتورهای موثر در خصوص رشد و توسعه ملل گوناگون، حمایت از مردم و حقوق قانونی آنهاست، می‌توان این مورد را جزء مهمترین اقدامات دولت بحساب آورد. در سایه نبود قوانین و مقررات برای حل و فصل اختلافات بین افراد، میل و رغبت برای انجام فعالیت‌های اقتصادی را کاهش می‌دهد. تثبیت حقوق مالکیت، بر کارآیی و رقابت پذیری تأثیر بسیار ویژه‌ای دارد. البته باید در نظر داشته باشیم که قوانین و مقررات زیاد و پیچیده موجب ظهور پدیده فساد و رشوه خواری می‌گردد، که زمینه برای ناکارآمدی را فراهم می‌کند (صامتی و همکاران، ۱۳۸۹)

از جمله عواملی که موجب می‌گردد که دولت در پی حمایت اجرای قراردادهای بین افراد نباشند، این است که به ظاهر این گونه اقدامات پر هزینه هستند، به دلیل اینکه وجه پرداختی به نیروهای درگیر در موضوع قراردادها در کشورهای با ضعف اقتصادی به اندازه‌ای کم است که این نیروها به دریافت رشوه روی می‌آورند و همچنین عدم مداخله جدی دادگاه‌ها در پیگیری و ممیزی دعوی تجاری است (حسینی، محمدی، ۱۳۹۲)

در نامه ۷۹ حضرت علی(ع)، دو چیز را مایه هلاکت و بدبختی می‌داند: نخست اینکه آنها مردم را از حقشان بازداشتند، از این رو ناچار شدند حق خود را از طریق رشوه به دست آورند و دیگر اینکه مردم را به باطل سوق دادند و آنان نیز از آن پیروی کردند. یعنی هنگامی که امیران بلاد و فرماندهان حاضر نشوند حق مردم از طریق صحیح به آنها برسد، مردم برای رسیدن به حق خود از طریق راه‌های غیرقانونی وارد می‌شوند. در این صورت بازار رشوه خواری داغ می‌گردد.

حاکمیت با قوای سه‌گانه می‌تواند از حقوق مالکیت دفاع نماید. در این خصوص موانع حقوق مالکیت می‌بایست شناسایی گردد. از نظر شلیفر^۸ (۱۹۹۴) یکی از مشکل‌هایی که حقوق مالکیت ضعیف را سبب می‌شود، ساختار ناکارآی حقوق مالکیت است. دومین جنبه حقوق مالکیت ضعیف غیرقابل اجرا بودن قراردادهاست.

راهبردهای بهبود ساختار حقوق مالکیت را در سه مورد می‌توان خلاصه نمود، که یکی از این راهبردهای اصلاحی تبدیل دیوان سالاران به ذی‌نفع است. دومین راهبرد، هماهنگ کردن اهداف دیوان سالاران با منافع عمومی یا کاهش ارزش حقوق کنترل ایشان است. سومین راهبرد بازتوزیع حقوق مالکیت از طریق نظام سیاسی است. در خصوص غیرقابل اجرا بودن

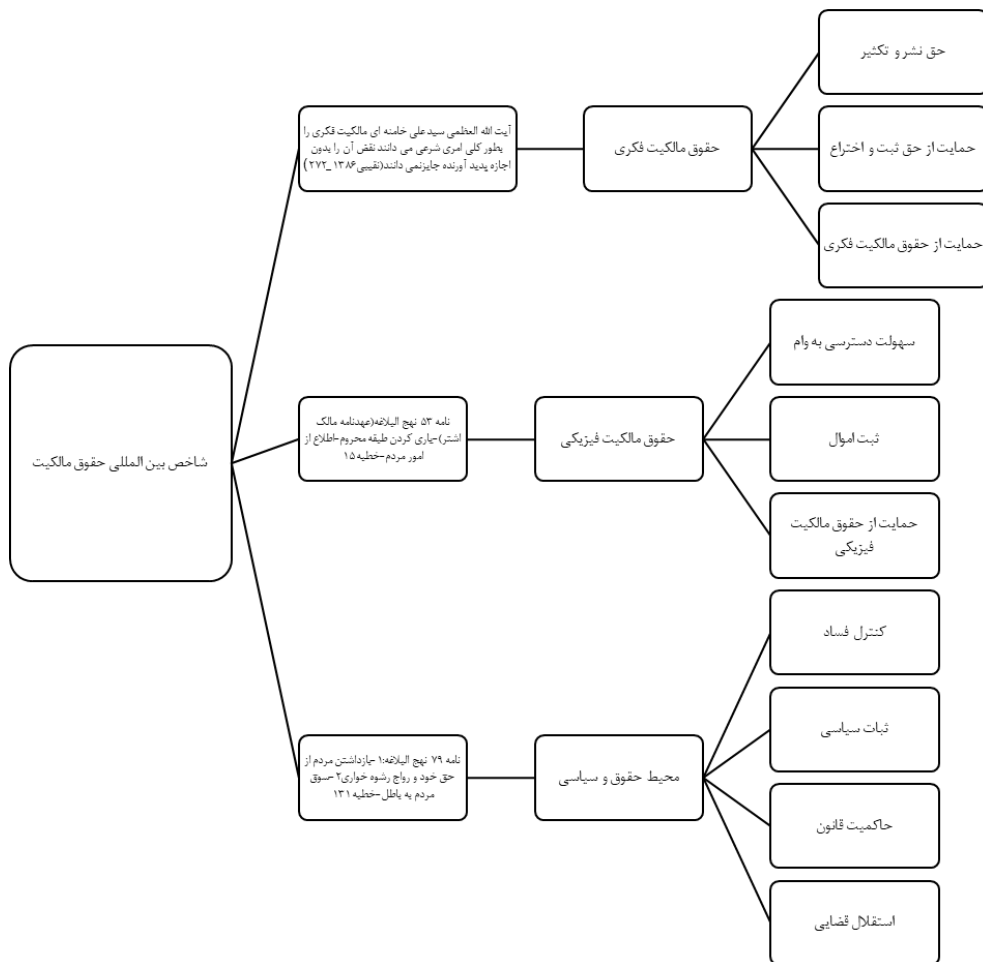
^۸ Shleifer

قراردادهای مبادله حقوق کنترل می توان به برداشتن محدودیت های اجرای قراردادها، امکان و محدودیت های فساد و اجرای خصوصی قراردادها بعنوان راهکار و راهبردهای پیشنهادی جهت تضمین حقوق مالکیت در کشور انجام داد.

بعد از تضمین حقوق مالکیت با پشتیبانی ها قانونی می توان انتظار افزایش نوآوری، افزایش کارآفرینی، افزایش انگیزه برای کارآفرینی و افزایش صادرات و در نتیجه رشد اقتصادی را داشت. حمایت های قانونی می تواند در مقررات بخش اعتبارت در خصوص افزایش سرمایه گذاری، ایجاد کسب و کارهای جدید، مقررات در حوزه بازار کار می تواند برای ایجاد اشتغال و انواع تولیدی ها باشد.

ساختار شاخص بین المللی حقوق مالکیت:

هر ساله گزارش شاخص بین المللی حقوق مالکیت توسط اتحادیه حقوق مالکیت تهیه و منتشر می گردد. این شاخص بر اساس سه مولفه یعنی محیط قانونی و سیاسی، حقوق مالکیت فیزیکی و حقوق مالکیت فکری مورد سنجش و ارزیابی قرار می گیرد. این شاخص رابطه قوی بین حقوق مالکیت و سایر شاخص های اقتصادی و اجتماعی رفاه را از قبیل کارآفرینی، تحقیق و توسعه و... مورد بررسی قرار می دهد. در یک نگاه اجمالی به ساختار شاخص و زیرمجموعه های آن، مورد مشاهده نمی شود که پیچیده به نظر آید و مخالفت کسی را برانگیزد، بخصوص در کشور اسلامی ما همه موارد مطرح شده در شاخص جزء آرمان دینی و مذهبی ماست. در بخش ضمن اشاره به زیرمجموعه های هر شاخص، ارتباط آن با دیدگاه های حضرت علی(ع) در آن خصوص نیز آورده شده است. بجز در قسمت مالکیت فکری که ما از نظرات حضرت آیت الله العظمی حضرت سیدعلی خامنه(مدظله العالی) استفاده نمودیم.(شکل-۳)

شکل ۳ ساختار حقوق مالکیت و مطابقت آن با نهج البلاغه

نتیجه گیری

نوع مالکیت یکی از متغیرهای اثرگذار بر بهره وری است و بسیاری از اقتصاددانان اعتقاد دارند که بخش خصوصی نسبت به بخش دولتی از کارآیی و بهره وری و در نتیجه قدرت رقابت بالاتری برخوردار است. ضرورت دارد حکومت و جامعه از مالکیت حمایت نمایند. هر جامعه ای که بر اساس عقلانیت و عدالت شکل گرفته، مالکیت فردی را در حد معقول و متعارف تحمل و به رسمیت شناخته است. مطابق با تئوری های جدید تجارت بین الملل نحوه مالکیت به عنوان یکی از ابتدایی ترین مباحثی که در تأسیس و اداره بنگاه‌ها مطرح می شود، نقش مهمی در تصمیم گیری های استراتژیک بنگاه ها دارد، گزینه هایی مثل درگیر شدن در فعالیت های صادراتی، تصمیم گیری در مورد سرمایه گذاری در تحقیق و توسعه، انتخاب استراتژی بازاریابی و ... به نحوه مالکیت بنگاه ها بستگی دارد (کرم پور و همکاران ۱۳۹۶). ادبیات پژوهشی در مورد حقوق مالکیت و رشد اقتصادی نشان می دهد که رشد اقتصادی در جایی که حق مالکیت مورد قبول واقع شود، پیشرفت خواهد داشت.

ریکر و ویمر^۹ (۱۹۹۴) با تأکید بر ویژگی حقوق مالکیت بعنوان ضرورت برای فعالیت اقتصادی تأکید می کنند که ثبات سیاسی برای سیستم حقوق مالکیت یک اعتبار است. همچنین برای کشورهای در حال توسعه، ثبات سیاسی فاکتور مهمی برای یک گذر موثر به اقتصاد مولد است. عدم حفاظت از حقوق مالکیت به پدیده هایی مانند اجاره یابی^{۱۰} می انجامد. اجاره یابی یعنی فرایندی که در آن افراد به کسب در آمد بدون بهبود بهره وری می پردازند و یا گاه در آمد کسب می کنند ولی بهره وری را هم کاهش می دهند. که سرانجام به زیان رفاه اجتماعی می انجامد. کسب مستقیم سود بدون ایجاد بهره وری، واژه دیگری است که برای تحلیل فرایند کسب در آمد بدون ایجاد بهره وری بکار می رود. با حاکمیت خوب و مجموعه قوانین مناسب، برای رسیدن به آنان می توان به حقوق مالکیت دست یافت و با تأکید بر حقوق مالکیت می توان از رانت خواری جلوگیری نمود و از فعالیت هایی که ارزش افزوده ای ایجاد نمی کنند، پرهیز نمود (پراسدا^{۱۱}، ۲۰۰۳).

^۹ Riker and Weimer

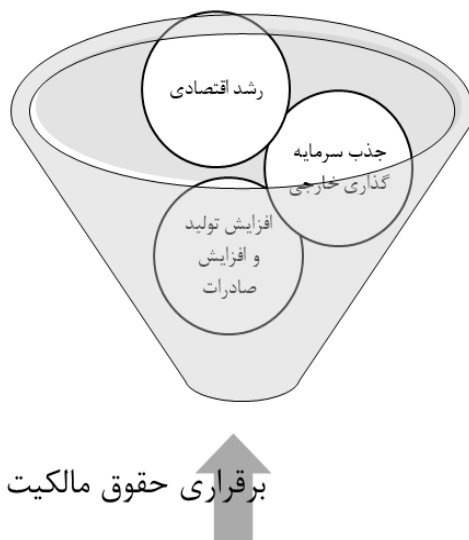
^{۱۰} Rent Sinking

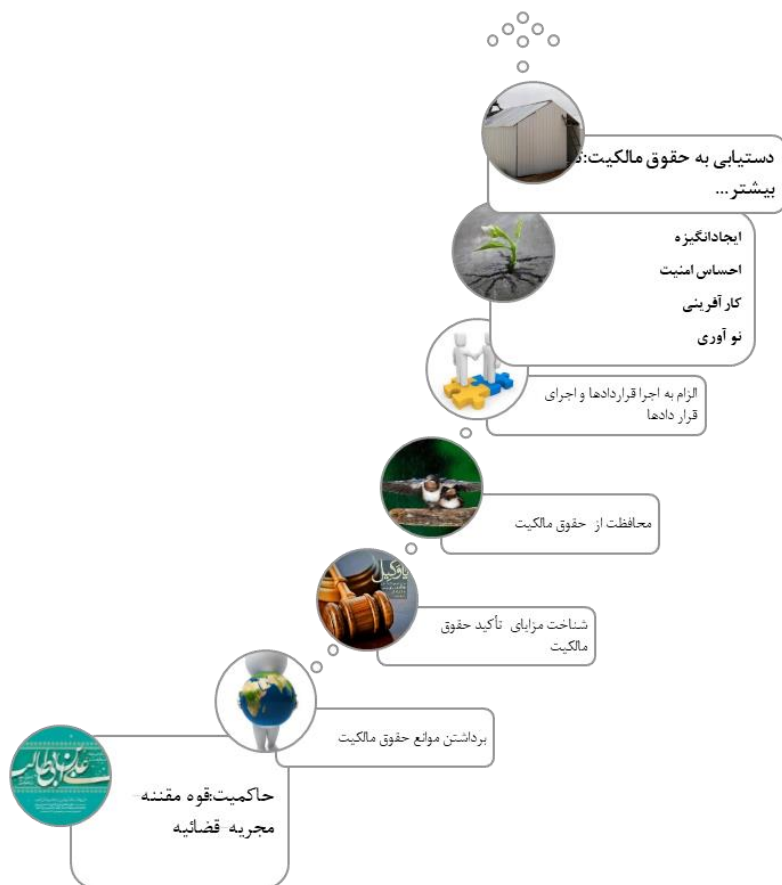
^{۱۱} prasda

دولت‌ها از حقوق مالکیت با تقویت قوانین و قراردادهای می‌توانند پشتیبانی کنند (ایو^{۱۲} و همکاران، ۲۰۰۶). اینکه حقوق مالکیت چگونه تعریف شود، در فرایند توسعه اقتصادی نقش مهمی را بازی می‌کند. اگر حقوق مالکیت به خوبی تعریف شود، موجب تقویت کارآیی و نقدینگی در بازار دارایی‌ها شده، که به نوبه خود موجب توسعه اقتصادی کارآ می‌گردد (پاپاگیورجیو^{۱۳} و ترنیل، ۲۰۰۵). حقوق مالکیت و ساختار موسسات و قوانین موجود برای حل تعارضات، بر روند و الگوی سرمایه‌گذاری اقتصادی تأثیر می‌گذارد. در کشورهای توسعه یافته هم، حقوق مالکیت به تدریج در طول زمان تکمیل شده‌اند و اینگونه نبوده است که از همان اول حقوق مالکیت به خوبی رعایت شده باشد. در کشور ما ایران وقتی به بررسی متون اصلی دینی خود می‌پردازیم مطالبی را نمی‌یابیم که مانع شدیدی برای از بین برداشتن موانع توسعه اقتصادی ما گردد. در پژوهش حاضر ما در خصوص نگاه به مالکیت با تکیه به کتاب ارزشمند نهج البلاغه دریافتیم، که موضوعات پیچیده دینی بعنوان موانع افراد در دفاع از مالکیت وجود ندارد، بلکه در همین پژوهش آنچه مشخص می‌گردد این است که نگاه و چشم‌انداز حضرت علی (ع) بر حفظ حقوق و حفظ مالکیت افراد و برقراری عدالت در جامعه است. حتی در بررسی ساختار حقوق مالکیت نیز برای هر یک از زیرمجموعه‌های حقوق مالکیت، مصادیقی از خطبه‌ها و نامه‌های آن حضرت موجود است. بر این اساس ما نمی‌توانیم کوتاهی‌های خود را به گردن دین و مذهب بیندازیم، چرا که هر جا هر منبع دینی معتبر که مراجعه می‌کنیم در حوزه‌های مختلف و از جوانب گوناگون مسیر را برای توسعه و پیشرفت باز نگاه داشته است و این بر عهده ماست که با تنظیم صحیح زیرساخت‌ها و هموار کردن مسیرها، راه را برای پیشرفت و ارتقاء فراهم نماییم. از جمله این موارد تشریح و تحکیم حقوق مالکیت در وهله اول در قوای سه‌گانه و حمایت از آن در مراجع مختلف است. این موضوع موجب ایجاد انگیزه در تمامی حوزه‌ها برای تلاش و کوشش می‌گردد و از سواری مجانی جلوگیری بعمل می‌آورد. همچنین با تکیه بر نگاه نهج البلاغه می‌توان برای از بین برداشتن موانع پیش روی محافظت از حقوق مالکیت تلاش نمود. در نتیجه با اعمال حاکمیت به کمک قوای سه‌گانه می‌توان به تشریح و تبیین حقوق مالکیت پرداخت، با تکیه بر دستورات دینی می‌توان موانع پیش روی رسمیت یافتن حقوق مالکیت را از میان برداشت. با تشریح مزایای حقوق مالکیت از قبیل، حمایت از قراردادهای و معاملات، جمع‌آوری اطلاعات در یک سیستم منسجم، با تکیه بر

^{۱۲} Yiu^{۱۳} Papageorgiou and Turnbull

پاسخگویی افراد جامعه و با مشخص کردن دارایی های بالقوه و ایجاد انعطاف در ساز و کارهای معاوضه دارایی ها می توان در افراد کشور امید به برگشت بازدهی در تلاش ایجاد نمود. با محافظت از حقوق مالکیت با تدوین قوانین مناسب و ایجاد مراجع عادل، می توان به اجرای قراردادهای و پیمان های افراد جامعه اعتبار بخشید. تا افراد در سایه اعمال حاکمیت منسجم و علوی و با اطمینان خاطر بیشتر و با انگیزه دو چندان به کارآفرینی و ارائه طرح و ایده های نو پرداخته، همچنین نگران از دست رفتن نتایج دسترنج خود توسط سوداگران نباشند. وجود افراد مولد در جامعه، پویایی اقتصادی را ارمغان خواهد آورد. افراد مولد و کارآفرین موتور محرکه توسعه اقتصادی و شکوفایی و رونق تولید جامعه محسوب شده و با ایجاد اشتغال و بکارگیری منابع در دسترس زمینه برای صادرات قوی را میسر خواهد شد. امنیت اقتصادی ایجاد شده برای افراد مولد در داخل کشور از چشم تیز بین کارآفرینان بین المللی پنهان نخواهد ماند. آنان با رصد محیط های جغرافیایی امن و تجزیه و تحلیل هزینه و فایده و با در نظر گرفتن هزینه های دستمزد نیروی انسانی و قیمت مواد اولیه، جذب قلمرویی می گردند که به حقوق مالکیت آنها احترام گذاشته می شود و از دسترنج آنها کسی نمی تواند سودجویی بعمل آورد. بی شک کشور حامی حقوق مالکیت می تواند سرمایه و سرمایه گذاری خارجی را جذب نماید. بجای اینکه کارآفرینان و سرمایه های خود را از دست بدهد. موارد توضیح داده شده در نتیجه را به صورت شکل (۴) ارائه داده ایم. در سایه ایجاد حقوق مالکیت رسمی افراد جامعه با انگیزه بیشتر به تلاش و کوشش و کار خواهند پرداخت. افراد مولد نگران سواری مجانی افراد غیر مولد نخواهند بود که این امر موجب سستی و بی انگیزگی در آنها می گردد. در سایه حمایت از حقوق مالکیت افراد مولد نه تنها از کشور خارج نخواهند شد بلکه بستر برای ورود افراد مولد نیز فراهم خواهد گردید. در سایه توجه و حمایت از مالکیت فکری افراد ایده پرداز و اندیشمند با خیال راحت به ارائه ایده های قالب شکنانه خود در حوزه های مختلف اقتصادی خواهند پرداخت. در سایه وجود حقوق مالکیت نه تنها سرمایه ها و سرمایه گذاری های طولانی مدت از کشور خارج نخواهد شد، بلکه رغبت سرمایه گذاران خارجی برای سرمایه گذاری در داخل کشور تسهیل خواهد گردید.

شکل ۴ الگوی ارائه شده برای دستیابی به حقوق مالکیت در پژوهش حاضر

پیشنهادات:

با توجه به سرعت توسعه اقتصادی در جهان و با توجه به موقعیت استراتژیک ایران در منطقه و جهان، مجریان دولتی با استمداد از پژوهشگران به تقویت حقوق مالکیت مربوط به آن در قوای سه گانه حاکمیت پرداخته تا مسیر برای نوآوری و خلاقیت تسهیل گردد. همچنین پژوهشگران در پژوهش های آتی خود به این موضوع مهم در حرکت قوای اقتصادی ایران توجه داشته باشند.

منابع و مأخذ

- اوستروم، الینور-شارلوت هس-ترجمه جعفر خیرخواهان- حقوق مالکیت خصوصی و اشتراکی- مجله حقوق و اقتصاد-خردادماه ۱۳۹۳ شماره ۳
- بیگدلی، سکینه-علی اصغر پورعزت-طراحی مدل منطقی ابعاد تعامل خرده سیستم های سیاسی و اداری در حکومت حق مدار بر مبنای نهج البلاغه امام علی(ع)-مجله فرهنگ مدیریت-سال هفتم، شماره نوزدهم ۱۳۸۸
- بیگزاده، علی-جعفر کوشا-سید باقر میرعباسی-بررسی تطبیقی مبانی مالکیت فکری در حقوق و فقه امامیه-پژوهش های فقهی-زمستان ۱۳۹۷
- پندار، کمال. بررسی حقوقی مالکیت خصوصی در راستای منافع عمومی-فصلنامه علمی حقوق قانون یار-دوره دوم-شماره هفتم-پاییز ۱۳۹۷
- جمشیدی، ناصر-حسین خنیفر-جلال نادری-طراحی مدل عدالت سازمانی با الهام از نهج البلاغه و اعتباربخشی آن با استفاده از نظر خبرگان-مدیریت فرهنگ سازمانی-دوره ۱۱- شماره ۳-۱۳۹۳
- حسینی، سید محمدرضا-عبدالمجید محمدی نجف آبادی-تأثیر حقوق مالکیت در رشد اقتصادی کشورهای در حال توسعه(زمینه ها و موانع)-فصلنامه برنامه ریزی و بودجه-۱۳۹۲
- دادگر، یدالله-محمد ندیری-تأثیر نهادهای حقوق مالکیت و نهادهای قراردادی بر رشد اقتصادی با تأکید بر ایران-فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان-صفحات ۱-۲۰-سال ۱۳۹۳
- سرحدی، زهرا-سید محمد مهدی غمامی-توکل حبیب زاده-حدود مالکیت خصوصی و عمومی در ایران:نگاهی جامعه شناختی-فصلنامه پژوهش های اجتماعی-صفحات ۱۳۹-۱۵۸- زمستان ۱۳۹۷
- صامتی، مجید-روح اله شهنازی-زهرا دهقان شبانی-امنیت حقوق مالکیت، قوانین و مقررات و رشد اقتصادی-فصلنامه پژوهش های اقتصادی ایران-صفحات ۸۵-۱۰۹-سال ۱۳۸۹
- کرم پور، فاطمه. علی دهقانی. محسن زاینده رودی-اثر مالکیت خصوصی بر شدت صادرات در صنایع تولید و سال نقلیه و حمل و نقل ایران، فصلنامه سیاست های مالی و اقتصادی-سال پنجم-۱۳۹۶

نقیبی، ابوالقاسم- خسارت معنوی در حقوق اسلام، ایران و نظام های حقوقی معاصر، تهران:
امیرکبیر-۱۳۸۶

نهج البلاغه ترجمه دشتی

ویژه، محمدرضا. حسن امجدیان، رویکرد فقهای شورای نگهبان در زمینه رویارویی مالکیت
خصوصی و منفعت عمومی؛ مطالعه رویه ای-دوفصلنامه دانش حقوق عمومی، شماره ۱۲-۱۳۹۴

Papageorgiou, C., & Turnbull, G. K. (2005). Economic development and property rights: Time limits on land ownership. *Economic Development Quarterly*, 19(3), 271–283. <https://doi.org/10.1177/0891242405276836>

Prasad, B. C. (2003). Institutional economics and economic development: The theory of property rights, economic development, good governance and the environment. *International Journal of Social Economics*, 30(5–6), 741–762. <https://doi.org/10.1108/03068290310474120>

Yiu, C. Y., Wong, S. K., & Yau, Y. (2006). Property management as property rights governance: Exclusion and internal conflict resolution. *Property Management*, 24(2), 87–97. <https://doi.org/10.1108/02637470610657989>

Wai, Lawrence. Chung, Lai.(2006). Private property rights, culture, property management and sustainable development:property Management, vol.24 Issue:2,pp.71-86

C.Y. Yiu, S.K. Wong, Y. Yau, (2006) "Property management as property rights governance:Exclusion and internal conflict resolution", *Property Management*, Vol. 24 Issue: 2, pp.87-97, <https://doi.org/10.1108/02637470610657989>

Paul Dickinson, (2004) "Entrepreneurship and property rights within Russia's business law environment (the correlation)",*Managerial Law*, Vol. 46 Issue: 6, pp.20-31, <https://doi.org/10.1108/03090550410771035>

Richard A. Spinello, (2007) "Intellectual property rights", *Library Hi Tech*, Vol. 25 Issue: 1, pp.12-22, <https://doi.org/10.1108/07378830710735821>

Investigating property rights as the key to economic development, from the perspective of Nahj al-Balagheh

Rohollah Moradi

Abstract

Undoubtedly, Nahj al-Balagheh is a life-giving book and a divine gift to human society. This eternal book contains part of the sayings of Imam Ali (a.s.) Is. In the Shia religion, paying attention to the words of Hazrat Ali (a.s.) and matching the actions of his followers with the wishes of the pious masters is one of the main emphasis. One of the important things for every country is the issue of economy and strengthening the economic foundation of that country, to have an efficient and productive economy, we need to reform its structures and foundations. One of the topics worth considering in the economy is the existence of ownership. Many researchers have considered the level of support of property rights by the government as one of the most important influencing factors in economic development. Every year, the International Property Rights Index is calculated for all countries of the world by the Institute of Property Rights Union. The score of our country, the Islamic Republic of Iran, is not a good score. This index is a suitable tool for policy makers, business communities and civil activists. In this research, with the understanding of this issue, the discussion of property rights from the perspective of Nahj al-Balagha has been investigated with a library method, and then property rights and especially intellectual property have been observed from a global perspective. The results of library surveys show that property rights are a prominent issue from the perspective of Hazrat Ali (a.s.) and his emphasis was on justice in Islamic society, which is one of the important components of property rights. In this research, by observing the research done both domestically and internationally, the obstacles to the formalization of property rights have been emphasized, and the benefits of property rights have been explained while pointing to the forces that should defend property rights. It has been done, so that by recognizing this very important factor and explaining its dimensions and drawing the attention of other researchers to this topic, the ground for work and entrepreneurship and economic development will be provided.

Keywords: Nahj al-Balagheh, property rights, economic development, governance, justice.